

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΑΜΟΥΗΛ

Είσοδος και Απήχηση του Έργου του Gide στην Ελλάδα

ΑΦΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ANDRÉ GIDE ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ καθυστερημένη. Ο Πηνιάτογλου το 1933, αφού επισημάνει ότι «στην Ελλάδα είναι γνωστό ότι βρισκόμαστε πάντοτε είκοσι χρόνια πίσω από την πνευματική ζωή της Ευρώπης», συμπληρώνει: «Ο Ζιντ [...] που από τα 1900 κι εδώ έχει αποκτήσει σχολή σοβαρώτατη, είναι εντελώς άγνωστος, παρά την κίνηση που προσπαθούν να δημιουργήσουν δυο-τρεις άνθρωποι».¹ Ακόμα, το 1937 ο Τερζάκης σημειώνει: «[Στην Ελλάδα] τα συνθήματα έφτασαν με την καθυστέρηση που επιβάλλει η χρονική απόσταση. Ο Ζιντ, προφήτης της γαλλικής νεολαίας του '14, συγκινεί μόλις πρόσφατα τις γενεές μας».² Και ο Γιάννης Χατζίνης, για να αναφερθούμε μόνο σε γνωστούς κριτικούς, το 1939 προσθέτει: «[Ο Gide] μένει ένας άγνωστος στην ευρύτερη έννοια της λέξης».³ Ωστόσο η συστηματική εξέταση των μεταφράσεων του André Gide στην Ελλάδα δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτήν την άποψη.

Ο André Gide (1869-1951) εμφανίζεται για πρώτη φορά στα γαλλικά γράμματα το 1891 με το βιβλίο του *Τα Τετράδια του Α. Walter (Les Cahiers d'André Walter)*. Έντεκα χρόνια αργότερα, το 1902, παρουσιάζεται στο περιοδικό *Διώνυσος* (1901-1902) των Γιάννη Καμπύση και Μήτσου Χατζόπουλου η πρώτη μετάφραση κειμένου του στην Ελλάδα, που είναι ανυπόγραφη και φέρει τον τίτλο «Περί της Επιδράσεως εις την Φιλολογίαν».⁴ Το κείμενο αποτελεί μέρος μιας διάλεξης που έδωσε ο Gide δύο χρόνια νωρίτερα στον πολιτιστικό όμιλο «Ελευθέρας Αισθητικής των Βρυξελλών».⁵ Η μετάφραση πρέπει να έγινε από το πολύ γνωστό τότε και στην Ελλάδα περιοδικό *Ermitage*, όπου το κείμενο δημοσιεύεται πριν από την αυτοτελή έκδοσή του.⁶

Είναι πράγματι εντυπωσιακά μικρό το διάστημα των έντεκα χρόνων που μεσολαβεί ανάμεσα στην πρώτη εμφάνιση του Gide στη Γαλλία και τη με-

τάφρασή του στο περιοδικό *Διώνυσος*. Θα πρέπει μάλιστα να σημειώσουμε ότι η μετάφραση αυτή δεν αποτελεί μια μεμονωμένη και τυχαία εμφάνιση του Γάλλου συγγραφέα στα ελληνικά, αφού την ίδια εποχή, το 1903, το έργο του Gide αναφέρεται και σχολιάζεται από γνωστούς κριτικούς της λογοτεχνίας μας, τον Ηλία Βουτιεριδή,⁷ τον Παύλο Νιρβάνα⁸ και τον Άριστο Καμπάνη.⁹ Ο χρόνος αυτής της πρώτης εμφάνισης του Gide στα ελληνικά γράμματα αποκτά μεγαλύτερη σημασία, αν λάβουμε υπόψη μας ότι έως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το κοινό του Γάλλου συγγραφέα, ακόμα και στη χώρα του, ήταν ιδιαίτερα περιορισμένο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μικρής έως τότε απήχησης του Gide στη Γαλλία είναι η εκδοτική τύχη των *Επιγυειών Τροφών* (*Les Nourritures Terrestres*), του βιβλίου που αργότερα, γύρω στα 1920, επηρέασε ένα μεγάλο μέρος της γαλλικής νεολαίας: από το 1897, που εκδόθηκαν, ως το 1915, δηλαδή μέσα σε δεκαοκτώ χρόνια, οι *Επιγυειές Τροφές* δεν είχαν πουλήσει παρά 1.500 αντίτυπα.¹⁰

Ας επιστρέψουμε όμως στο κείμενο της μετάφρασης του 1902. Για ποιον λόγο οι εκδότες του *Διονύσου* επιλέγουν να μεταφράσουν ένα κριτικό άρθρο του Gide και όχι κάποιο από τα λογοτεχνικά του έργα; Μήπως το κείμενο αυτό, το οποίο ανασκευάζει και, ακόμα περισσότερο, διακωμωδεί τα επιχειρήματα που διατυπώνονται κατά των λογοτεχνικών επιδράσεων, απαντά σε κάποια επίκαιρα ερωτήματα εκείνης της εποχής; Πράγματι, γύρω στα 1900 στην Ελλάδα, με αφορμή την απήχηση στη χώρα μας του έργου των Nietzsche και Ibsen, το θέμα των ξένων επιδράσεων και της διαφύλαξης της ελληνικότητας αποτελεί σημαντικό αντικείμενο συζήτησης μεταξύ συγγραφέων και κριτικών.¹¹ Φανατικός υποστηρικτής των ξένων ιδεών, των ξένων έργων και ιδιαίτερα της γερμανικής λογοτεχνίας είναι και ο Καμπύσης, ο εκδότης του *Διονύσου*, όπου μεταφράζεται ο Gide. Άλλωστε τη στάση του Καμπύση απέναντι στις ξένες επιδράσεις την επιβαιώνει και ο έντονα κοσμοπολιτικός και φιλογερμανικός χαρακτήρας του περιοδικού του. Μέσα σ' αυτά λοιπόν τα συμφραζόμενα θα πρέπει να δούμε την πρώτη μετάφραση κειμένου του Gide στην Ελλάδα: οι θέσεις του Γάλλου συγγραφέα εκφράζουν τις απόψεις μιας μερίδας διανοουμένων γύρω από το θέμα των επιδράσεων στις αρχές του αιώνα.

Η επόμενη εμφάνιση κειμένου του Gide στα ελληνικά γίνεται έντεκα χρόνια αργότερα, το 1913, στο περιοδικό *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας, όπου μεταφράζεται ένα απόσπασμα από το δοκίμιό του «*In memoriam Oscar Wilde*».¹² Η μετάφραση υπογράφεται από τα αρχικά Π.Π., πίσω από τα οποία βρίσκεται μάλλον ο Παύλος Πετριδής, συνεργάτης του περιοδικού. Όπως είναι γνω-

στό, στο «In memoriam» ο Gide καταγράφει τις αναμνήσεις του από τη γνωριμία του με τον Ιρλανδό συγγραφέα. Από το μεταφρασμένο απόσπασμα απουσιάζουν ορισμένες κρίσεις του Gide για την ειδωλολατρία του Wilde και την αντίθεσή του προς το χριστιανισμό, οι οποίες μπορεί να θεωρήθηκαν προκλητικές για τον μέσο Έλληνα αναγνώστη.

Νομίζω ότι αυτό το κείμενο του Gide θα πρέπει να ενταχθεί στην παράδοση των κριτικών κειμένων των αναφερόμενων στον Ιρλανδό συγγραφέα, τα οποία δημοσιεύονται στην Ελλάδα κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα.¹³ Το γεγονός αυτό βέβαια δεν μειώνει τη σημασία της παρουσίας του κειμένου του Gide, καθώς το ελληνικό κοινό έρχεται σε επαφή με την, εξίσου σημαντική με το λογοτεχνικό έργο, κριτική σκέψη του Γάλλου συγγραφέα.

Έξι χρόνια αργότερα, το 1919, δημοσιεύεται στο περιοδικό *Βωμός* (1918-1919) η τρίτη μετάφραση έργου του Gide στην Ελλάδα.¹⁴ Πρόκειται για το ίδιο κείμενο του 1913 για τον Oscar Wilde, γεγονός που δηλώνει το σταθερό ενδιαφέρον των Ελλήνων διανοουμένων για τον Ιρλανδό συγγραφέα.

Με τη μετάφραση αυτή φτάνουμε στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα. Ωστόσο, δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε τη μεταφραστική απουσία του λογοτεχνικού έργου του Gide έως αυτή τη στιγμή: ο Γάλλος συγγραφέας παρουσιάζεται στο ελληνικό κοινό ως «αισθητικός» το 1902¹⁵, ως κριτικός του Oscar Wilde το 1913 και το 1919, όχι όμως ως λογοτέχνης.

Θα πρέπει να φτάσουμε στο 1925 για να δούμε να εκδίδεται το πρώτο στα ελληνικά λογοτεχνικό έργο του Gide με τον τίτλο *Η Τυφλή Γερτρούδη*.¹⁶ Όπως δηλώνεται και από τον εντός παρενθέσεως υπότιτλο της μετάφρασης, πρόκειται για τη διάσημη *Ποιμενική Συμφωνία* (*La Symphonie Pastorale*, 1919) που μεταφράζεται στα ελληνικά από τον Δ. Βεζύρογλου, στενό φίλο και προσωπικό γιατρό του Θράσου Καστανάκη. Μήπως το γεγονός ότι το μυθιστόρημα αυτό εμφανίζεται στην Ελλάδα τριαντατέσσερα χρόνια έπειτα από την πρώτη εμφάνιση κειμένου του Gide στη Γαλλία σημαίνει ότι το λογοτεχνικό έργο του Γάλλου συγγραφέα άργησε να μεταφραστεί στη χώρα μας; Για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα θα πρέπει καταρχήν να εξετάσουμε, έστω δι' ολίγων, την απήχηση του Gide στη Γαλλία στα τριάντα περίπου χρόνια της λογοτεχνικής του παρουσίας, και κατόπιν να συγκρίνουμε τον χρόνο της ελληνικής μετάφρασης με το χρόνο των μεταφράσεων του Γάλλου συγγραφέα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τονίζουν όλοι οι μελετητές του Gide, οι αναγνώστες του στη Γαλλία ήταν ελάχιστοι.¹⁷ Οι δημοφιλείς συγγραφείς του γαλλικού κοινού παρέμεναν οι A. France, R. Rolland και M.

Barrès, ενώ ο Gide, αν και είχε δημοσιεύσει το μεγαλύτερο μέρος του έργου του, ήταν γνωστός σε ένα πολύ στενό κύκλο διανοουμένων. Όμως γύρω στο 1920 η θέση του Gide στα γαλλικά γράμματα αλλάζει, και το έργο του αρχίζει να ελκύει πολλούς αναγνώστες. Βασικό αίτιο αυτής της αλλαγής αποτελούν οι βίαιες επιθέσεις που δέχεται από την ακροδεξιά διάνοηση της Γαλλίας, κυρίως από τους Massis και Béraud,¹⁸ οι οποίοι τον κατηγορούν για τον «ανηθικισμό» του και για την ολέθρια επίδραση που ασκεί στη νεολαία.¹⁹ Ωστόσο, το αποφασιστικό γεγονός για τη λογοτεχνική σταδιοδρομία του Gide υπήρξε ο πόλεμος που είχε τελειώσει μερικά χρόνια νωρίτερα. Η φρίκη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κλόνισε την πίστη σε ορισμένες παραδοσιακές ηθικές αξίες, τις οποίες ο Gide είχε πολύ νωρίτερα αμφισβητήσει.

Ας παρακολουθήσουμε όμως τη μεταφραστική τύχη του Gide σε δύο μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, την Αγγλία και την Ιταλία, αφήνοντας κατά μέρος τη Γερμανία, όπου το έργο του γνώρισε αρκετές μεταφράσεις ήδη κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι συνέβαλαν αποφασιστικά στην πρόσληψη του Γάλλου συγγραφέα στη Γερμανία σημαντικοί συγγραφείς, όπως ο Rainer Maria Rilke και ο Thomas Mann, με τους οποίους ο Gide καλλιεργούσε φιλία. Μάλιστα ο ίδιος το Rilke το 1914 μεταφράζει την *Επιστροφή του Ασώτου* του Gide, μετάφραση που γνώρισε σε μικρό χρονικό διάστημα πολλές επανεκδόσεις, και έκανε διάσημο πολύ νωρίς το Γάλλο συγγραφέα στο γερμανικό αναγνωστικό κοινό.²⁰ Στην Αγγλία, εκτός από το «In memoriam Oscar Wilde», που μεταφράζεται το 1905, το πρώτο λογοτεχνικό έργο του Gide εμφανίζεται το 1919 —ο *Προμηθέας* (*Le Prométhée mal enchaîné*, 1899)— και ακολουθεί το 1924 η *Στενή Πύλη* (*La Porte étroite*, 1909).²¹ Στην Ιταλία, πάλι εκτός από το δοκίμιο για τον O. Wilde που κυκλοφορεί το 1907, οι μεταφράσεις του Gide εμφανίζονται κατά τη δεκαετία του '20 (ο *Προμηθέας* το 1920 και η *Στενή Πύλη* το 1925).²² Βλέπουμε λοιπόν ότι σε χώρες με ευκολότερη λογοτεχνική επικοινωνία με τη Γαλλία απ' ό,τι η Ελλάδα, δηλαδή στην Αγγλία και την Ιταλία, οι πρώτες εμφανίσεις έργων του Gide ακολουθούν χρονολογικά μια σχεδόν παράλληλη πορεία με τη χώρα μας: οι μεταφράσεις των μυθιστορημάτων του αρχίζουν την τρίτη δεκαετία του αιώνα, τη στιγμή ακριβώς που ο Gide γίνεται γνωστότερος και στη Γαλλία.

Το γεγονός ότι η *Ποιμενική Συμφωνία* παρέμεινε η μοναδική μετάφραση του Gide στη δεκαετία του '20, κατά την οποία, όπως καιρία επισημαίνει ο Πάνος Μουλλάς, το ενδιαφέρον στρέφεται στις βόρειες λογοτεχνίες (ρώσικη και σκανδιναβική ιδιαίτερα),²³ θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να μας οδη-

γήσει στη σκέψη ότι χάθηκε η μεταφραστική στιγμή του Gide στην Ελλάδα. Παρά την έλλειψη όμως μεταφράσεων άλλων κειμένων του, το έργο του Γάλλου συγγραφέα κάθε άλλο παρά άγνωστο ήταν στη χώρα μας αυτήν την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία: η διαθεσιμότητα, η αμφισβήτηση των παρωχημένων προπολεμικών αξιών, η απελευθέρωση και η απολύτρωση του ανθρώπου από συμβατικές επιταγές, ιδέες που επανέρχονται στα βιβλία του, ενέπνευσαν ένα μεγάλο μέρος της γενιάς που μεγάλωσε μέσα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Καταστροφή. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Θεοτοκάς το 1939, «[ο Gide] είναι ένα μεγάλο μέρος της νιότης μας. Κι όταν λέω εδώ “μας” εννοώ ένα πλήθος ανθρώπων του πνεύματος, από όλα τα έθνη της Ευρώπης, που άρχισαν να σκέπτονται από τα 1925 περίπου» και συμπληρώνει: ο Gide υπήρξε «ο πρύτανης της ανησυχίας μας, ο άνθρωπος που μας βοήθησε να ελευθερώσουμε την καρδιά μας και το μυαλό μας, που μας άνοιξε δρόμους και μας έθεσε καινούργια προβλήματα [...]». ²⁴ Αντίστοιχα, μιλώντας για την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, ο Πετσάλης γράφει: «Ζήσαμε στη σκιά του Gide και του Proust. Ο Gide προπάντων στάλαξε μέσα μας απολαυστικά πνευματικά φίλτρα [...]». ²⁵ Και ο Σεφέρης τη στιγμή του θανάτου του Γάλλου συγγραφέα σημειώνει: «[ο Gide] μάς άφησε παίρνοντας μαζί του ένα σημαντικό κομμάτι της νιότης μας». ²⁶

Η πρώτη μετάφραση της επόμενης δεκαετίας γίνεται το 1930 από τον Μιχάλη Στασινόπουλο και δημοσιεύεται στη *Νέα Εστία*. ²⁷ Είναι η *Επιστροφή του Ασώτου* (*Le Retour de l'enfant prodigue*), μια εκδοχή της βιβλικής παραβολής, την οποία υπαγόρευσε στο Gide ο προσηλυτισμός στον καθολικισμό του Claudel και του Jammes. ²⁸ Γνωρίζοντας προφανώς τις επιθέσεις της γαλλικής ακροδεξιάς κατά του Gide, των οποίων ο απόηχος έχει φτάσει και στην Ελλάδα με ένα άρθρο που είχε δημοσιεύσει ο Κλ. Παράσχος το 1924, ²⁹ ο Στασινόπουλος επιχειρεί να ανασκευάσει τις κατηγορίες εναντίον του Γάλλου συγγραφέα: αναφερόμενος στον χαρακτηρισμό που του έχει αποδοθεί ως «αρχηγού της ανήθικης σχολής», τον οποίο θεωρεί «επιπόλαιη παρεξήγηση του έργου του», ο μεταφραστής παρατηρεί ότι ο Gide είναι «ποιητής θερμός και αδιάπτωτος» και η ποίησή του είναι ικανή «να ξεπλύνει και να εξαγνίσει στα νάματά της κάθε λεγόμενη ανηθικότητα και να θαμβώσει στη λάμψη της τους αυστηρούς και τους ορθόδοξους». ³⁰

Δύο χρόνια μετά την *Επιστροφή του Ασώτου*, το 1932, αρχίζει μια σειρά μεταφράσεων κειμένων του Gide, στα οποία εκφράζονται οι νέες, φιλοσοβιετικές, ιδέες του Γάλλου συγγραφέα. Πρόκειται για τέσσερα κείμενα που δημοσιεύονται στο επίσημο όργανο των κομμουνιστών, στους *Νέους Πρωτο-*

πόρους, από το 1932, όταν ο Gide τάσσεται για πρώτη φορά υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης, έως το 1935. Το 1936, η επιβολή της μεταξικής δικτατορίας και η διακοπή της έκδοσης των αριστερών περιοδικών συμπίπτει με την επιστροφή του Gide από την τότε ΕΣΣΔ και με τις πρώτες επιφυλάξεις που διατυπώνει σχετικά με την κατάσταση στη χώρα.³¹

Η πρώτη μετάφραση εμφανίζεται στο φύλλο του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1932 των *Νέων Πρωτοπόρων* με τον ενδεικτικό για τη μεταστροφή του Gide τίτλο «Ο André Gide σε Νέο Δρόμο»³² και έχει γίνει από τον Νικόλαο Κάλα.³³ Πρόκειται για αποσπάσματα από το ημερολόγιο του André Gide, το οποίο μόλις έχει δημοσιευτεί σε συνεχόμενα τεύχη της *Nouvelle Revue Française* από την 1η Ιουνίου ως την 1η Οκτωβρίου του 1932.³⁴ Κατά συνέπεια, το κείμενο αυτό, ένα από τα πρώτα δημοσιεύματα με τα οποία ο Gide τάσσεται υπέρ του κομμουνισμού, εμφανίζεται στην Ελλάδα σχεδόν ταυτόχρονα με την πρώτη δημοσίευσή του στον γαλλικό Τύπο. Το δεύτερο φιλοσοβιετικό άρθρο του Gide, που δημοσιεύεται στους *Νέους Πρωτοπόρους* το 1933, μεταφράζεται από τον Κώστα Βάρναλη και φέρει τον τίτλο «Ο Φασισμός».³⁵ Πρόκειται για τον λόγο του Gide τον Μάρτιο του ίδιου έτους στη συγκέντρωση της Ένωσης Επαναστατών Συγγραφέων και Καλλιτεχνών, η οποία έγινε με αφορμή τα γεγονότα που ακολούθησαν την άνοδο στην εξουσία του ναζιστικού κόμματος στη Γερμανία.

Τα δύο άλλα κείμενα —δύο λόγοι του Gide— μεταφράζονται το 1935. Το πρώτο, που έχει τον τίτλο «Λογοτεχνία και Επανάσταση»,³⁶ είχε εκφωνηθεί σε συγκέντρωση της Ένωσης Επαναστατών Συγγραφέων και Καλλιτεχνών στο Παρίσι το 1934, ενώ το δεύτερο (εισήγηση του Gide στο «Α΄ Διεθνές Συνέδριο των Συγγραφέων για την Υπεράσπιση του Πολιτισμού», 1935) έχει στα ελληνικά τον τίτλο «Η Κατάσταση του Πολιτισμού εξαρτιέται στενά απ' την Κατάσταση της Κοινωνίας».³⁷ Και στα δύο αυτά κείμενα, παρότι εκφράζεται ο ενθουσιασμός του Gide για τον ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης, παρατηρείται και μία απόκλιση από τα μαρξιστικά ιδεώδη: ο Γάλλος συγγραφέας διατυπώνει ορισμένες αντιρρήσεις για τους κανόνες του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και τον ρόλο της λογοτεχνίας ως καθρέφτη της πραγματικότητας.

Αυτά τα τέσσερα φιλοσοβιετικά κείμενα του Gide που δημοσιεύονται στους *Νέους Πρωτοπόρους* σχεδόν ταυτόχρονα με την εκφώνηση ή τη δημοσίευσή τους στον γαλλικό Τύπο, καθώς και οι συζητήσεις που προκάλεσε μεταξύ των Ελλήνων διανοουμένων κατά τη δεκαετία του '30 η «μεταστροφή» του στον κομμουνισμό και η μετέπειτα απομάκρυνσή του απ' αυτόν, δεν έκαναν μόνο γνωστό το όνομα του συγγραφέα σ' ένα ευρύτερο, και όχι αποκλειστικά λο-

γοτεχνικό, κοινό, αλλά υπήρξαν, νομίζω, η απαρχή και μιας νέας μεταφραστικής πορείας του Gide στην Ελλάδα: από τα μέσα της δεκαετίας του '30 οι μεταφράσεις του Gide πυκνώνουν, έτσι ώστε έως το 1950 να βρίσκουμε έξι αυτοτελείς εκδόσεις έργων του και δεκαπέντε μεταφράσεις κειμένων του σε λογοτεχνικά περιοδικά. Άλλωστε την ίδια εποχή, και ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Gide σ' ολόκληρη την Ευρώπη βρίσκεται στο απόγειο της δόξας του, η οποία θα συνεχιστεί και μετά τον θάνατό του το 1951.

Τον ίδιο χρόνο με το τελευταίο φιλοσοβιετικό άρθρο του, δηλαδή το 1935, δημοσιεύεται και η δεύτερη αυτοτελώς εκδομένη μετάφραση του Gide, η *Στηνή Πύλη*. Το βιβλίο εκδίδεται από την *Ηχώ της Ελλάδος*, την εφημερίδα του Κωστή Μπασιτιά, σε μετάφραση της Ελ.Α. Γαζή.³⁸

Από το 1937 ως το 1939, παράλληλα με τις μεταφράσεις πέντε κριτικών δοκιμίων του Gide που δημοσιεύονται στα *Νεοελληνικά Γράμματα*,³⁹ μεταφράζονται στο ίδιο περιοδικό αποσπάσματα από τα δύο γνωστότερα λογοτεχνικά του έργα, τις *Επίγειες Τροφές*⁴⁰ και τους *Κιβδηλοποιούς* (*Les Faux-Monnayeurs*, 1926).⁴¹ Το γεγονός ότι οι *Επίγειες Τροφές*, το βιβλίο που προκάλεσε όσο κανένα άλλο τους επικριτές του Gide, άργησαν τόσο να μεταφραστούν στη χώρα μας, φαίνεται περιεργό. Ωστόσο, καθώς δεν υπάρχουν άλλες ευρωπαϊκές μεταφράσεις του έργου έως το 1947, εκτός της γερμανικής (1929) και ενός αποσπάσματος στα πολωνικά (1937), η ελληνική μετάφραση του 1937 τοποθετείται μεταξύ των πρώτων μεταφράσεων των *Επίγειων Τροφών* στην Ευρώπη.⁴² Ακόμη, στη δεκαετία του '30 κυκλοφορεί από τον εκδοτικό οίκο Σαλίβερου και μία, κατά πάσα πιθανότητα, επανέκδοση της *Τυφλής Γερτρούδης*, η οποία θα πρέπει να γνώρισε επιτυχία.⁴³

Όπως διαπιστώσαμε, κατά τη δεκαετία του '30 αριθμούνται δώδεκα μεταφράσεις κειμένων του Gide σε περιοδικά και δύο αυτοτελείς εκδόσεις μυθιστορημάτων του, γεγονός το οποίο δηλώνει ότι το ελληνικό κοινό έρχεται σε επαφή με το έργο του Gide πολύ γρήγορα έπειτα από την αναγνώριση του συγγραφέα στη Γαλλία.

Η δεκαετία του '40, στην οποία θα αναφερθούμε συνοπτικά, χαρακτηρίζεται από τον διπλασιασμό των αυτοτελώς εκδομένων μεταφράσεων του Gide. Από το 1940 έως το 1950 δημοσιεύονται αυτοτελώς τέσσερις μεταφράσεις έργων του,⁴⁴ αριθμός διπλάσιος απ' αυτόν της προηγούμενης δεκαετίας, ενώ αριθμούνται επτά μεταφράσεις κειμένων του στον περιοδικό Τύπο της εποχής.⁴⁵ Αν και το ενδιαφέρον για το έργο του Gide στη Γαλλία μοιάζει προς στιγμήν να υποχωρεί το 1938 με την εμφάνιση του Sartre, και παρότι στην Ελλάδα προκαλεί αρνητικά σχόλια η δημοσίευση κειμένων του στη

Nouvelle Revue Française που διευθύνει το 1940 ο συνεργάτης των Γερμανών Drieu La Rochelle, τα κείμενα του Gide εξακολουθούν να μεταφράζονται στη χώρα μας από μεταφραστές όπως οι Ναπολέον Λαπαθιώτης, Αντρέας Καραντώνης και Αιμίλιος Χουρμούζιος, για να αναφερθούμε σε ορισμένους μόνο.

Τελειώνοντας, θα πρέπει να αναρωτηθούμε για ποιο λόγο το έργο του Gide γνώρισε αυτήν την απήχηση στην Ελλάδα. Εκτός από την αντικομμουνιστική ηθική του, αξίζει να σημειώσουμε ότι το ημερολογιακό οργανωμένο έργο του Gide ανανέωσε μία από τις βασικές τάσεις της μεσοπολεμικής πεζογραφίας, τη στροφή στα προβλήματα του εσωτερικού ανθρώπου, την ενδοσκοπήση, την αυτοανάλυση. Ο Gide ήδη από το 1930 συσχετίζεται με τον Ντοστογιέβσκι και τον Freud, και αποκαλείται εξερευνητής και ανατόμος της ανθρωπίνης ψυχής και ακροατής του ενδόμυχου μονολόγου της.⁴⁶ Τα καινούργια κυρίως στοιχεία που ενσωματώνει ο Gide στο ημερολογιακό μυθιστόρημα, το οποίο εικονογραφεί πλέον και σχολιάζει την ίδια τη διαδικασία της δημιουργίας του, γονιμοποιούν κείμενα νεωτερικών συγγραφέων της Γενιάς του '30, όπως του Θεοτοκά, του Ξεφλούδα και του Σεφέρη.

Σημειώσεις

1. Λάζαρος ΠΗΝΙΑΤΟΓΛΟΥ, «Μερικές Απόψεις γύρω στο Ελληνικό Μυθιστόρημα», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', αρ. 12, Φεβρ. 1933, σσ. 391-95.

2. Άγγελος ΤΕΡΖΑΚΗΣ, «Πνευματικοί Ηγέτες», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9.1.1937, σ. 2.

3. Βλ. τον «Πρόλογο» του Γιάννη ΧΑΤΖΙΝΗ στο André GIDE, «In memoriam Στέφανος Μαλλαρμέ», μτφρ. Γιάννης Χατζίνης, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 145, 9.9.1939, σσ. 1, 3 και 4. Στο άρθρο του Νάσου ΒΑΓΕΝΑ «Μύθοι της Λογοτεχνικής Κριτικής μας» (*Βήμα*, 9.10.1988) διατυπώνεται η άποψη ότι η πεποιθήση πως τα ξένα λογοτεχνικά ρεύματα φτάνουν στη χώρα μας καθυστερημένα δεν ευσταθεί. Σε ό,τι αφορά το χρόνο εισόδου του έργου του Gide στην Ελλάδα, η άποψη αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται.

4. André GIDE, «Περί της Επιδράσεως εις την Φιλολογίαν (Διάλεξις Γενομένη εις την Ελευθέραν Αισθητικήν των Βρυξελλών)», *Διώνυσος*, τχ. 7, 20.1-2.2.1902, σσ. 99-105.

5. Βλ. Claude MARTIN, *La maturité d'André Gide de Paludes à l'Immoraliste (1895-1902)*, Klincksieck, Paris 1977, σσ. 437-57 και 607.

6. *Ο.π.*, σ. 607.

7. Προκλή Δ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ (ψευδ. του Ηλίου Βουτιεριδίη), «Τα Αποκαλυπτήρια των Λογίων μας», *Ο Νουμάς*, αρ. 39, 18.5.1903, σσ. 2-3.

8. Βλ. Παύλου ΝΙΡΒΑΝΑ, «Εξομολογήσεις του Α' Φιλολογικού Λωποδύτου», *Ο Νουμάς*, αρ. 41, 25.5.1903, σσ. 1-2.

9. Άριστος ΚΑΜΠΙΑΝΗΣ, «Πρόλογος» στο Σ. ΣΚΙΠΗΣ, *Silentii Dissolutio, Ποιήματα 1901-1903*, Μιχ. Ι. Σαλιβερός, Αθήνα 1903, σ. 8.

10. Yvonne DAVET, *Autour des Nouritures Terrestres*, Gallimard, Paris 1948, σσ. 156-57.

11. Νικηφόρος ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, *Ο Ίφεν στην Ελλάδα. Από την Πρώτη Γνωριμία στην Καθιέρωση, 1890-1910*, «Κέδρος», Αθήνα 1983, σσ. 90-100.

12. André GIDE, «Oscar Wilde», μετάφραση Π.Π., *Γράμματα Αλεξανδρείας*, τ. Β', αρ. 15-16, 1913, σσ. 113-14.

13. Βλ. Απόστολος ΣΑΧΙΝΗΣ, *Η Πεζογραφία του Αισθητισμού*, «Εστία», Αθήνα 1981, σσ. 162-66.

14. André GIDE, «In Memoriam Oscar Wilde», μτφρ. Γιάννης Ιβράκης, *Βωμός*, χρ. Α', αρ. 20, Σεπτ. 1919, σσ. 257-60.

15. Στην υποσημείωση στην οποία και παραπέμπει ο τίτλος του συγκεκριμένου άρθρου ο Gide χαρακτηρίζεται «γάλλος αισθητικός». André GIDE, «Περί της Επιδράσεως...», σ. 99.

16. André GIDE, *Η Τυφλή Γερτρούδη (Ποιμενική Συμφωνία)*, μετάφραση Δ. Βεζύρογλου, Χ. Γανιάρης, Αθήνα 1925.

17. Auguste ANGLÈS, «Gide et Nous», *Entretiens sur André Gide*, Mouton & Co, Paris-LaHaye 1967, σσ. 243-56.

18. Βλ. David LITTLEJOHN, «Introduction», στο *Gide, A Collection of Critical Essays*, επιμ. David LITTLEJOHN, Prentice-Hall, New Jersey 1970, σσ. 2-3, και Yvonne DAVET, *Autour des Nouritures Terrestres*, σσ. 166-68.

19. Την επίδραση του GIDE στους συγχρόνους του την εξετάζει ο Roger Martin du GARD στο άρθρο του «Son Influence», στον τ. *Hommage à André GIDE, Etudes-Souvenirs-Témoignages*, Capitol, Paris 1928, σσ. 129-32.

20. Walter MÖNCH, «L'accueil de Gide en Allemagne», *Cahiers André Gide* 3, 1972, σσ. 325-40.

21. G.W. IRELAND, «André Gide: Une perspective anglaise», *Cahiers André Gide* 3,

σσ. 315-23, και Claude MARTIN, *La maturité...*, σσ. 604 και 619.

22. Claude MARTIN, *ό.π.*, σσ. 604 και 619.

23. Βλ. την «Εισαγωγή» του Πάνου ΜΟΥΛΛΑ στη σειρά *Η Μεσοπολεμική Πεζογραφία, Από τον Πρώτο ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1939)*, τ. α', Σοκόλης, Αθήνα 1993, σσ. 47-60.

24. Γ. ΘΕΟΤΟΚΑΣ, «Συνάντηση με τον Αντρέ Ζιντ», *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 126, 29.4.1939, σσ. 1 και 3.

25. Θανάσης ΠΕΤΣΑΛΗΣ, «Πνευματική Οδοιπορία», *Νέα Εστία*, αρ. 486, 1.10.1947, σ. 1166.

26. *Γράμματα Σεφέρη-Λορεντζάτου (1948-1968)*, «Δόμος», Αθήνα 1990, σ. 120.

27. André GIDE, «Η Επιστροφή του Ασώτου», εισαγ. σημ. και μτφρ. Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, *Νέα Εστία*, αρ. 73, 1.1.1930, σσ. 20-28.

28. Βλ. Germaine BRÉE, *André Gide, L'insaisissable Protée*, «Les belles Lettres», Paris 1953, σσ. 190-91.

29. Κλέων ΠΑΡΑΣΧΟΣ, «André Gide», *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 881, 5.8.1924.

30. André GIDE, «Η Επιστροφή του Ασώτου», σ. 20.

31. Βλ. εδώ André GIDE, *Retour de l'U.R.S.S.*, Gallimard, Paris 1936.

32. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Ο André Gide σε Νέο Δρόμο», *Νέοι Πρωτοπόροι*, αρ. 12, Νοέμ.-Δεκ. 1932, σσ. 443-44.

33. Βλ. Μ. ΣΠΙΕΡΟΥ (ψευδ. Νικόλαου Κάλα), «Α. Κύρου Πιστεύω», *Νέοι Πρωτοπόροι*, αρ. 7, Ιουλ. 1933, σσ. 227-30, όπου διαπιστώνεται ότι ο ανώνυμος μεταφραστής του άρθρου αυτού είναι ο Νικόλαος Κάλας.

34. Βλ. Jacques COTNAM, *Bibliographie Chronologique de l'Oeuvre d'André Gide (1889-1973)*, G.K. Hall, Boston 1974, σσ. 172-74.

35. André GIDE, «Ο Φασισμός», μτφρ. Κ[ώστας] Β[άρναλης], *Νέοι Πρωτοπόροι*, αρ. 5, 1933, σ. 149.

36. André GIDE, «Λογοτεχνία και Επανάσταση», *Νέοι Πρωτοπόροι*, αρ. 1, 1935, σσ. 7-9.

37. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Η Κατάσταση του Πολιτισμού εξαρτιέται στενά απ' την Κατάσταση της Κοινωνίας», *Νέοι Πρωτοπόροι*, αρ. 9, 1935, σσ. 217-20.

38. Στο βιβλίο δεν αναγράφεται ο χρόνος έκδοσης και το όνομα του μεταφραστή. Από αναγγελία όμως του έργου στην *Ηχώ της Ελλάδος* (1.3.14.8) διαπιστώνουμε ότι το έργο εκδίδεται το 1935 και μεταφράζεται από την Ελ.Α. Γαζή.

39. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Τόμας Μαν», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9.10.1937, σ. 2. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Μια Σκιαγραφία του Όσκαρ Ουάιλντ», μτφρ. Ν. Ανδρικόπουλος, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 69, 26.3.1938, σ. 4· αρ. 70, 2.4.1938, σ. 4· αρ. 71, 9.4.1938, σ. 4· και αρ. 72, 16.4.1938, σ. 4. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Φράνσι Ζαμ», μτφρ. Γ. Κοτζιούλας, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 115, 11.2.1939, σ. 4. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Μονταίνιος», *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 118, 4.3.1939, σ. 3. Αντρέ ΖΙΝΤ, «In memoriam Στέφανος Μαλλαρμέ», πρόλ. και μτφρ. Γ. Χατζίνης, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 145, 9.9.1939, σσ. 1, 3 και 4.

40. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Γήινες Τροφές», μτφρ. Κλέων Παράσχος, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 40, 4.9.1937, σ. 3.

41. Η μετάφραση του Γ. Κοτζιούλα του πρώτου μέρους των *Κιβδηλοποιών* αρχίζει στο τχ. 75 (7.5.1938) των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* και συνεχίζεται έως και το τχ. 83 (2.7.1938).

42. Παρότι στην Ευρώπη οι *Επίγειες Τροφές* μεταφράζονται καθυστερημένα σε σχέση με άλλα βιβλία του Gide, υπάρχουν πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η τουρκική μετάφραση το 1937, η γαπωνέζικη μετάφραση στα *Απαντα* του Γάλλου συγγραφέα που εκδίδονται πριν τον πόλεμο, η κινέζικη μετάφραση

του 1944, όπως και ένα απόσπασμα του έργου που δημοσιεύεται σε ινδικό περιοδικό στα αγγλικά το 1943. Για τη μεταφραστική τύχη των *Επίγειων Τροφών*, βλ. Yvonne DAVET, *Autour des Nourritures Terrestres*, σσ. 162-66.

43. Γνωρίζουμε την κυκλοφορία αυτής της μετάφρασης από οπισθόφυλλα του εκδοτικού οίκου Σαλιβερου τη δεκαετία του '30, καθώς και από μια ανακοίνωση του Σαλιβερου στα *Νεοελληνικά Γράμματα* (αρ. 141, 12.8.1939, σ. 15).

44. Αντρέ ΖΙΝΤ, *Όσκαρ Γουάιλντ*, απόδ. Ναπ. Λαπαθιώτης, «Φλόγα», Αθήνα 1944· André GIDE, *Ο Αθηθολόγος*, μτφρ. Αιμ. Χουρμούζιος, «Ο Γλάρος», Αθήνα 1945· André GIDE, *Η Επιστροφή του Ασώτου κι ένα ακόμα Διήγημα*, μτφρ. Αντρέας Καραντώνης, «Ίκαρος», Αθήνα 1945· Αντρέ ΖΙΝΤ, *Τι είδα στη Ρωσία*, μτφρ. Κ. Παππάς, Αθήνα 1946.

45. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Αυτοβιογραφικές Σελίδες», μτφρ. Γ. Κοτζιούλας, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 190, 20.7.1940, σ. 4. «Η Γνώμη του Αντρέ Ζιντ», στο αφιέρωμα στη μνήμη του Ζαν Μορεάς, *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. 174, 30.3.1940, σ.1. André GIDE, «Στοχασμοί», μτφρ. Κίμων Λώλος, *Νέα Εστία*, αρ. 360, 1.5.1942, σ. 273, και αρ. 361, 1.6.1942, σ. 352. André GIDE, «Συναπαντήματα, Βιβλίο Πρώτο», μτφρ. Κίμων Λώλος, *Νέα Εστία*, αρ. 393, 15.10.1943, σσ. 1255-56. André GIDE, «Η Επίδραση στη Λογοτεχνία», μτφρ. Δ. Χωραφάς, *Καλλιτεχνικά Νέα*, αρ. 18, Σάββατο 9.10.1943, σ. 3, έως αρ. 20, Σάββατο 23.10.1943, σ. 6. Αντρέ ΖΙΝΤ, «Όσκαρ Γουάιλντ, In memoriam (Αναμνήσεις)», απόδ. Ναπ. Λαπαθιώτης, *Φιλολογική Κυριακή*, αρ. 8, 21.11.1943, σσ. 121-23· αρ. 10, 26.12.1943, σσ. 150-51, και αρ. 12, 30.1.1944, σ. 6. André GIDE, «Η Πραγματεία του Ναρκίσσου (Θεωρία του Συμβόλου)», εισ.-μτφρ. Ανδρέας Ανδρέοπουλος,

Nëa Eστia, αρ. 490, 1.12.1947, σσ. 1414-18. 1930, έως αρ. 94, 15.11.1930 (τώρα στο *Δοκίμια Κριτικής*, «Πλήθρον», Αθήνα 1983, σσ. 46. Βλ. Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗΣ, «Το Έργο του André Gide», *Nëa Eστia*, αρ. 92, 15.10. 15-45).

R é s u m é

Alexandra SAMOUIL, *Apparition en accueil de Gide en Grèce*

Lorsqu'on se plonge dans l'étude de la réception de l'oeuvre gidienne en Grèce, on se rend compte que, parmi les lieux communs qui dominent dans le discours critique, figure l'apparition et l'accueil tardifs de Gide sur notre scène littéraire. Or, l'étude systématique de ses traductions en grec démontre le contraire. En 1902 son article "De l'influence en littérature" fut traduit et publié dans la presse littéraire grecque (onze ans seulement après la publication en France de sa première oeuvre *Les Cahiers d'André Walter*) ainsi que le premier texte critique grec où il est question de son oeuvre (1903).

Pendant les années vingt où l'oeuvre gidienne gagne en importance en France, *La Symphonie Pastorale* fut traduite en Grèce tandis que les premières traductions de son oeuvre littéraire virent le jour en Italie et en Angleterre. C'est seulement à partir de 1935, où l'écrivain établit sa renommée dans toute l'Europe, que ses textes parurent successivement en Grèce accompagnées d'un nombre considérable de travaux critiques. Désormais et jusqu'à sa mort en 1951 l'influence de Gide sur la scène littéraire grecque va en s'augmentant.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ / COMPARAISON 7 (1996)

